

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2023.8>**В. Д. Белоусов***orcid.org/0009-0000-5652-4880*

кандидат юридичних наук

ЗАГАЛЬНОПРАВОВІ ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Дослідження сутнісного змісту загальноправових засад соціальної безпеки (далі – СБ) України по сьогоднішній день залишається вкрай актуальним питанням процесу удосконалення соціально-правового режиму СБ нашої держави, що обумовлено низкою обставин дійсності. По-перше, розуміння цих загальноправових принципів дозволяє однозначно (чітко) розуміти основні, відображені в принципах, цінності та сподівання людства в цілому та українського народу, зокрема, а відповідно – дозволяє точніше оцінювати політику СБ в державі відносно ідеалів суспільства, сприяючи соціальній справедливості, соціальної відповідальності, соціальної солідарності, рівності та інклюзивності. По-друге, належне розуміння змісту (насамперед вимог) цих загальноправових принципів дозволяє використовувати їх як керівництво для нормативно-правового та інституційного забезпечення СБ, що важливо для формування та реалізації політики держави (органу місцевого самоврядування та організації) у соціальній сфері, а також при розробці та реалізації ефективних стратегій забезпечення СБ держави засобами соціального захисту населення. По-третє, достатнє розуміння змісту загальноправових принципів СБ України дозволяє застосовувати запобіжний та адаптивний підхід до різних соціально-правових та інших викликів у державі, які становлять загрозу соціальній безпеці держави, гарантуючи, що система СБ залишається ефективною та відповідає поточним потребам забезпечення СБ держави. Отже, слід зауважити, що комплексне дослідження загальноправових принципів СБ України є необхідним для подальшого формування соціально-правового дискурсу процесу створення справедливої, ефективної та стійкої системи СБ, здатної запобігати (мінімізувати негативний ефект) соціальних ризиків та викликів, зумовлених триваючою війною та супутніми, а також традиційними проблемами буття людини, суспільства та держави, що в цілому обмежують можливості підтримки безпечних умов життєдіяльності людини в державі.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. По сьогоднішній день загальноправові принципи СБ України ще не були предметом наукового дослідження, утім слід констатувати, що в тій чи іншій мірі ці засадничі ідеї вже розкривались у наукових дослідженнях багатьох українських учених і дослідників, серед яких: В.В. Безусий [1], С.Ю. Зайцев [2], А.Л. Клименко [3], В.Л. Костюк [4], Г.С. Лопушняк [5], О.М. Лощихін [6], О.В. Павліченко [7], О.Г. Чутчева [8] та ін. науковців. Таким чином, можемо констатувати наявність достатньої теоретичної основи, на якій можливо сформулювати актуальну наукову думку стосовно сутнісного змісту загальноправових принципів СБ сучасної України.

Метою статті є уточнення сутності та змісту загальноправових принципів СБ України. Для досягнення цієї мети виконуються такі завдання: 1) з'ясувати соціально-правову значимість загальноправових принципів; 2) окреслити структуру системи загальноправових принципів СБ України; 3) уточнити зміст виокремлених загальноправових принципів СБ України.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняними ученими зауважується, що будь-яка діяльність, яка є «юридично значимою діяльністю, процесом, що врегульований відповідними нормативно-правовими актами та здійснюється державою в особі повноважних суб'єктів» [9, с. 34], здійснюється на загальних правових принципах, «за допомогою яких будь-який процес, що здійснюється в об'єктивній дійсності відповідно до законодавства, стає безпосередньо таким, що відповідає ознакам правомірності та органічно «вписується» в усталену систему права держави» [9, с. 34]. У цьому сенсі загальні принципи права є «принципами внутрішньодержавного права» [10, с. 16], що є фундаментом правової системи держави, «з огляду на яку держава спроможна функціонувати в якості правової, соціальної та демократичної» [11, с. 118].

У контексті СБ сучасної України до відповідних загальноправових принципів слід віднести наступні фундаментальні правові ідеї:

1. Принцип верховенства права. Верховенство права є ключовим елементом належного функціонування будь-якої правової, демократичної та соціальної держави, будучи наріжним каменем захисту прав людини (зокрема, у соціальній сфері) [див., напр.: 12, с. 14]. Відтак, цей принцип, будучи першоосною правової, демократичної та соціальної держави, характеризується значним впливом на реалізацію державою її соціальної функції (й на формування та дію системи соціального забезпечення в державі). У контексті питання, що нами розглядається, слід зазначити, що принцип верховенства права був «сформований під впливом глобалізаційних, міжнародних та європейських інтеграційних процесів» [13, с. 79]. Ці процеси сприяли обміну ідеями та цінностями, завдяки чому верховенство права стало загальноновизнаним принципом – універсальним стандартом, крізь призму якого можуть бути оцінені (на предмет відповідності меті та завданням права) будь-які об'єкти у сфері права в різних державах світу. Таким чином критерії правомірності (існування у межах існуючих правових засад, норм і стандартів), які впливають зі змісту принципу верховенства, дозволяють також оцінити відповідність меті та завданням права й систему соціального забезпечення України, дія якої обумовлює стан СБ України. Додатково принцип верховенства права відіграє ключове значення й в формуванні правової і демократичної держави, адже вимагає створення стабільної нормативно-правової бази, яка гарантує захист прав і свобод особи, що безпосередньо впливає на систему соціального захисту. Дотримуючись вимог принципу верховенства права, держава: по-перше, створює концептуально-стратегічні, програмні, нормативно-правові акти, які визнають існуючі проблеми соціальної сфери, прогнозують і попереджають соціальні ризики, сприяють забезпеченню СБ громадянина, груп громадян (особливо тих, які опинились у складних життєвих обставинах), суспільства та держави в цілому; по-друге, забезпечує умови для належної реалізації правових норм, а саме сприяючи правопорядку в соціальній сфері шляхом виконання стандартів прозорості, підзвітності та справедливості соціальної політики держави, сприяючи таким чином довірі громадян до держави, як до основного гаранта їх СБ;

2. Принцип людиноцентризму. У системі сучасних загальноправових принципів ключову роль для забезпечення СБ держави відіграє також принцип людиноцентризму. Цим принципом в якості аксіоми визнається пріоритетність (у діяльності держави, а також суб'єктів громадянського суспільства) суб'єктивних прав і потреб (щонайперше в соціальній сфері)

людини, як найвищої соціальної цінності. Зосереджуючись на охороні (превенції), захисті та заохоченні прав людини, ця універсальна засаднича ідея гарантує, що публічна політика загалом та соціальна політика держави зокрема має розроблятися і реалізовуватися таким чином, щоб задовольняти життєво важливі потреби та інтереси людей, а саме – не допускаючи формування умов соціально небезпечного буття людей, а також сприяючи оптимальному виходу людей, котрі стали соціально вразливими, з відповідних соціально ризикових умов їх буття.

Людиноцентризм, як вважають вчені, є «яскравим проявом особистих прав людини, а саме права на життя, здоров'я, недоторканність, безпеку, свободу, честь, гідність, в основу яких покладено життєві потреби та інтереси людини» [14, с. 281]. Врахування цих прав суб'єктами владних повноважень в процесі їх публічного адміністрування та іншої публічно владної діяльності, як вимога принципу людиноцентризму, є гарантією того, що дії та рішення владних суб'єктів не будуть призводити до виникнення соціально небезпечних умов буття людей, а також не будуть посилювати вже існуючі соціальні ризики в суспільному житті людей. Крім того, віддаючи перевагу правам, в основу яких покладено життєві потреби (інтереси) людини, у розробці та впровадженні соціальної політики держава сприяє забезпеченню належного функціонування національної системи соціального захисту (адже за таких обставин ця система буде відповідати не стільки економічній доцільності, скільки основним потребам громадян, сприяючи створенню середовища, у якому люди будуть спроможними жити повноцінним і соціально безпечним життям). Отже, принцип людиноцентризму, як засаднича ідея СБ сучасної України, являє собою «актуалізацією гуманістичних тенденцій в сучасну епоху, відходом від раціоналізованих прагматичних імперативів» [15, с. 293], що є важливою умовою забезпечення СБ держави. Відповідна зміна фокусу в управлінській діяльності держави (зокрема, у відносинах «держава – громадянин», «держава – суспільство») підкреслює важливість урахування соціального добробуту та потреб людей у створенні політики соціального забезпечення, а не зосередження виключно на економічних і прагматичних проблемах держави, вирішення яких є важливим питанням, утім, не важливішим за проблеми СБ держави, котра досягається не лише на макрорівні, але й на мікрорівні – забезпечуючи СБ кожного громадянина. Отже, фокусуючи орієнтацію на людину, держава створює ефективну систему соціального забезпечення, які справді задовольнятимуть потреби громадян, а також усіяко сприяє

вирішенню фонових проблем СБ, серед яких – побудова суспільства, відкритого для всіх людей (тобто, інклюзивного суспільства).

Разом із тим, слід мати на увазі й те, що принцип людиноцентризму, з одного боку, є «не лише вимогою “служити” особистості, що пред’являється до держави, а й її обов’язком» [16, с. 8], а з іншого боку, – окреслює кореспондуючі обов’язки людини. Ця взаємна відповідальність між державою та її громадянами гарантує, що сфера СБ у державі буде характеризуватись належним рівнем правопорядку, дієвим просуванням ідей соціальної (зокрема, колективної) відповідальності, соціальної солідарності у питаннях превенції соціальних ризиків й спільної підтримки осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах.

3. Принцип справедливості та рівності. Справедливість і рівність є фундаментальними цінностями, котрі лежать в основі системи соціального забезпечення будь-якої правової, демократичної та соціальної держави, зокрема, й України. Зазначені цінності об’єднуються в єдиний (комплексний) принцип, адже справедливість, побудована на основі права, забезпечує захист можливостей людини у соціальній сфері, а рівність гарантує рівне ставлення та можливості для всіх громадян в означеній сфері. При цьому в контексті СБ України вимоги справедливості та рівності доцільно розглядати окремо, а також у їх взаємодії, що сприятиме більш глибокому науковому осмисленню впливу цього комплексного принципу на СБ держави.

Справедливість, а саме соціальна справедливість є особливим феноменом, який вибудовується на праві та «являє собою захищені останніми можливості людини» [17, с. 13]. Крізь призму справедливості нормативно-правові акти, а також дії держави, які позначаються на соціальній безпеці України, сприймаються в якості справедливих, коли такі акти та дії забезпечують практичну справедливість і справедливе ставлення до всіх членів суспільства, незалежно від їх раси, статі, віку, мови, віри, майнового стану тощо. Справедливість, як засаднича ідея права, насамперед є «етико-юридичним феноменом, цінність якого виявляється в процесі застосування норм права, досягненні оптимального співвідношення між приватними та загальнолюдськими цінностями» [18, с. 7]. Цей баланс відіграє ключову роль у процесі досягнення успішного регуляторного впливу та вирішення як поточних, так і майбутніх соціальних викликів, з якими стикається суспільство, та які можуть позначитись на стані СБ держави.

Концептуально взаємопов’язаний з ідеалом справедливості інший загальнолюдський ідеал – засада рівності є її логічним продовженням, адже

рівність вченими трактується як ідея, що «виражається в таких основних положеннях: установлення й застосування єдиних правових засобів, що становлять основу механізму правового регулювання, тобто норм права, юридичних фактів, актів реалізації прав і обов’язків для всіх учасників суспільних відносин; передбачення системи винятків із загального режиму правового регулювання для окремих учасників суспільних відносин; передбачення системи організаційних засобів, необхідних для реалізації прав і обов’язків учасників суспільних відносин; забезпечення рівності прав і обов’язків учасників суспільних відносин, утому числі конституційних прав і обов’язків» [19, с. 46]. Крізь призму вказаних положень можемо дійти висновку, що засада рівності гарантує рівне ставлення та можливості (це корелюється із засадою справедливості) для всіх громадян, незалежно від соціального статусу, раси чи статі.

4. Принцип законності. Законність, як соціально-правовий феномен, є фундаментальною концепцією, яка сприяє керованості функціонування демократичних суспільств і служить основою для розробки та реалізації публічної політики, яка відповідатиме іншим загальноправовим принципам (у тому разі, коли законність виявляється у правовій державі, а отже – слугує меті правопорядку). У зв’язку із цим, дотримуючись вимог законності, правова держава: діє юридично визначено, очікувано (передбачувано), що вже сприяє соціальній безпеці держави; спроможна належним чином упорядкувати соціальну сферу, ефективним чином реалізуючи соціальну функцію, результатом чого є соціальний та економічний розвиток суспільства. Це обумовлено тим, що законність є комплексним правовим інститутом, який містить вимоги, виконання яких призводить до відповідного результату. Наприклад, український вчений О. Ю. Муравенко зазначає, що такими вимогами законності є: а) «верховенство закону по відношенню до всіх інших нормативних актів»; б) «єдність розуміння і застосування законів на всій території їх дії всіма суб’єктами, на яких розповсюджуються норми цих правових актів»; в) «недопущення обмеження прав одних за рахунок прав інших громадян держави»; г) «закріплення принципу конституційно-правового статусу людини»; г) «безпосередній захист інтересів усіх фізичних і юридичних осіб, які проживають та/або зареєстровані на території держави, здійснюється спеціальними правоохоронними органами»; д) «неприпустимість протиставлення законності і доцільності»; е) «невідворотність юридичної відповідальності» [20, с. 382–383]. Таким чином, неухильне дотримання цих вимог принципу законності

(узгодженого із принципом верховенства права) гарантує, що в державі буде мінімізований потенціал до створення соціально ризикованих умов буття людини, а у результаті виникнення таких умов – суб'єкти владних повноважень (у відповідності до вимог ч. 2 ст. 19 Конституції України) невідкладно застосовуватимуть правові та інші (зокрема, політичні, економічні, культурні) інструменти для виправлення такої ситуації.

Висновки. У системі принципів СБ України особливе місце займають загальноправові принципи, відповідність СБ держави яким є гарантією того, що така безпека буде органічною частиною правопорядку, а отже буде юридично визначеною, відносно прогнозованою, доступною тощо. Так, зокрема, під впливом вимог принципу верховенства права держава, реалізуючи соціальну функцію (також й в інших владних проявах), приймає рішення та діє юридично визначено, виходячи із мети та завдань права, враховуючи принципи права (у цьому сенсі закон, який суперечить цим принципам, може створювати соціальні ризики, а відтак – є шкідливим для процесу забезпечення СБ держави), а також інші загальнолюдські цінності, що мають юридичне значення. У свою чергу принцип законності в Україні, як в правовій державі, узгоджується із вимогами принципу верховенства права, вимагаючи, щоби органи публічної служби правомірним, дисциплінованим чином виконували свої обов'язки, сприяючи соціальному та економічному розвитку суспільства, запобігаючи та ліквідуючи (мінімізуючи) соціальні ризики. Фундаментальний принцип людиноцентризму, як вияв гуманістичного характеру соціального права України, вимагає, щоби формування соціальної політики та її реалізація (зокрема, в частині забезпечення функціонування національної системи соціального захисту) не ґрунтувалась на протиставленні найвищої соціальної цінності та економічної доцільності забезпечення правопорядку в соціальній сфері, а просувала ідеї поваги людської гідності, важливості побудови інклюзивного суспільства тощо. У свою чергу комплексний принцип справедливості та рівності в контексті СБ сучасної України вимагає, щоби держава, формуючи та реалізуючи публічну політику у соціальній сфері, а також забезпечуючи функціонування національної системи соціального захисту, виходила із потреби усунення соціальної нерівності, пріоритетності забезпечення рівного доступу та можливості (у соціальній сфері) для всіх громадян, а також необхідності сприяти справедливому розподілу соціальних благ (зокрема, й з використанням можливостей позитивної дискримінації).

Література

1. Безусий В.В. Принципи соціального захисту державних службовців. *Соціальне право*. 2019. № 1. С. 62–68.
2. Зайцев С.Ю. Спеціальні принципи соціального захисту працівників поліції в Україні. *Актуальні проблеми приватного та публічного права: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 02 квітня 2021 р.)*. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2021. С. 239–242.
3. Клименко А.Л. До питання принципів організації соціального захисту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 38, Т. 1. С. 112–118.
4. Костюк В.Л. Принципи права соціального забезпечення: поняття, ознаки, види та тенденції розвитку. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія: *Право*. 2016. № 2 (14). С. 1–18.
5. Лопушняк Г.С. Принципи формування та реалізації державної соціальної політики. *Актуальні проблеми державного управління*. 2010. № 1. С. 75–84.
6. Лоцихін О.М. Конституція України та принципи соціальної держави. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 72–76.
7. Павліченко О.В. Принципи соціального захисту жінок. *Соціальне право*. 2020. № 1. С. 90–96.
8. Чутчева О.Г. Адресність як галузевий принцип права соціального забезпечення. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 115. С. 68–76.
9. Коваленко Ю.О. Адміністративно-правовий механізм інформаційного забезпечення протидії корупції в правоохоронних органах України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2018. 239 с.
10. Погребняк С.П. Загальні принципи права як джерело права. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1(64). С. 14–25.
11. Семененко Б.В. Правове регулювання дисциплінарної відповідальності посадових осіб органів прокуратури: дис. ... д-ра філос.: 081. Київ, 2021. 245 с.
12. Пузанова В.В. Зміна трудового договору в епоху дотрудового права України. *Право, держава та громадянське суспільство в умовах системних реформ: матеріали наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 22–23 лютого 2019 р.)*. Херсон: Молод. вчен., 2019. С. 14–17.
13. Іванюта Н.В. Особливості принципу верховенства права в сучасних умовах. *Міжгалузеві зв'язки цивільного, господарського та трудового права: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 28 вересня 2017 р.)*. Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2017. Ч. 1. С. 79–81.
14. Тарахонич Т.І. Людиноцентризм у праві та у правовому регулюванні: реалії сьогодення. *Альманах права*. 2017. № 8. С. 281–284.
15. Невмержицька Н.М. Свідомість сучасної студентської молоді України як фактор втілення суспільного ідеалу України. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 97. С. 291–295.
16. Мельник Р.С. Новели сучасної концепції українського адміністративного права. *Lex portus*. 2017. № 5. С. 5–16.
17. Довбиш К.К. Принципи правового регулювання оплати праці: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2018. 20 с.
18. Костюк Н.П. Принцип справедливості в правозастосуванні. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 6. С. 5–13.
19. Журавльова Г.С. Змістовні аспекти принципу рівності у конституційному праві. *Науковий вісник*

Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки. 2016. Вип. 2, Т. 1. С. 43–46.

20. Муравенко О.Ю. Особливості правової природи принципу законності. *Публічне право*. 2012. № 2(6). С. 380–385.

Анотація

Белюсов В. Д. Загальноправові принципи соціальної безпеки України. – Стаття.

Стаття присвячена уточненню сутності та змісту загальноправових принципів соціальної безпеки України. Автором з'ясовується, що соціально-правова значимість загальноправових принципів полягає у тому, що вони становлять фундаментальну основу функціонування України в якості правової, соціальної та демократичної держави. Саме у тому разі, якщо держава дотримується вимог цих принципів під час організації та підтримки функціонування правового режиму соціальної безпеки, соціальна безпека в державі буде органічною частиною правопорядку, а отже буде юридично визначеною, відносно прогнозованою, доступною тощо. Встановлюється, що систему загальноправових принципів соціальної безпеки України наразі складають принципи верховенства права, людиноцентризму, справедливості та рівності, а також законності. Принцип верховенства права сприяє тому, щоби під час реалізації соціальної функції держава приймала рішення та діяла юридично визначеним чином, виходячи із мети та завдань права, враховуючи принципи права, а також інші загальнолюдські цінності. Принцип законності вимагає від органів публічної служби, щоби вони діяли правомірно та дисципліновано, сприяючи соціальному та економічному розвитку суспільства, запобігаючи та мінімізуючи соціальні ризики. Принцип людиноцентризму вимагає, щоби формування соціальної політики та її реалізація не ґрунтувалась на протиставленні найвищої соціальної цінності та економічної доцільності забезпечення правопорядку в соціальній сфері, а просувала ідеї поваги людської гідності, важливості побудови інклюзивного суспільства тощо. Принцип справедливості та рівності в контексті соціальної безпеки сучасної України вимагає, щоби держава, формуючи та реалізуючи публічну політику у соціальній сфері, а також забезпечуючи функціонування національної системи соціального захисту, виходила із потреби усунення соціальної нерівності, пріоритетності забезпечення рівного доступу та можливості для всіх громадян у соціальній сфері, а також необхідності сприяти справедливому розподілу соціальних благ.

Ключові слова: загальноправові принципи, принципи права, соціальна безпека, соціальна держава, соціальний захист, цінності права.

Summary

Belousov V. D. General Legal Principles of Social Security in Ukraine. – Article.

The article is dedicated to elucidating the essence and substance of the general legal principles of social security in Ukraine. It is identified that these principles hold profound socio-legal importance, as they establish the foundational framework critical to the functioning of Ukraine as a legal, social, and democratic state. If the state adheres to these principles while organizing and maintaining the operation of the legal regime of social security, such security will become an intrinsic part of the legal order. This integration signifies that social security will be legally delineated, relatively predictable, and accessible, among other characteristics. In the article, it is established that the array of general legal principles underpinning social security in Ukraine encompasses the principles of the rule of law, human-centrism, justice, and equality, as well as legality. The principle of the rule of law mandates that in exercising its social functions, the state must act within a legal framework, aligning its actions and decisions with the overarching goals and principles of law, alongside other universal values. The principle of legality compels public service bodies to operate within the bounds of law and discipline, thereby fostering social and economic advancement while also mitigating social risks. Furthermore, the principle of human-centeredness dictates that the development and execution of social policy should not be driven by a conflict between high social values and the economic viability of maintaining order in the social domain. Instead, it should advance respect for human dignity and the pursuit of an inclusive society. In the realm of modern Ukraine's social security, the principle of justice and equality necessitates that the state, in the formulation and execution of public policy within the social sphere as well as in maintaining the functionality of the national social protection system, prioritize the eradication of social inequality. This entails a commitment to ensuring equal access and opportunities for all citizens in matters of social welfare, coupled with the promotion of an equitable distribution of social benefits.

Key words: general legal principles, principles of law, social protection, social security, values of law, welfare state.